

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet

ivica.glibusic@ff.sum.ba

UDK: 323(497.6)“1914/1918“

Pregledni članak

HRVATSKA POLITIKA U BOSNI I HERCEGOVINI TIJEKOM PRVOGA SVJETSKOG RATA – POKUŠAJ RJEŠAVANJA HRVATSKOGA PITANJA I BUDUĆEGA STATUSA BOSNE I HERCEGOVINE

Sažetak

Autor se bavi analizom političkih procesa u Bosni Hercegovini tijekom Prvoga svjetskog rata s posebnim fokusom na hrvatsko pitanje i budući status Bosne i Hercegovine. Pred početak i tijekom Prvoga svjetskog rata kod Hrvata u Bosni i Hercegovini formirala su se tri politička pravca djelovanja što je uvelike otežalo jedinstven nastup koji je podrazumijevao rješavanje hrvatskoga pitanja. Na hrvatsku politiku u Bosni i Hercegovini utjecala su četiri politička centra moći: Beč, Zagreb, Budimpešta i Beograd. Kako su Mađari i Srbi u početku imali isti cilj – spriječiti jačanje hrvatske ideje o spajanju Bosne i Hercegovine s Hrvatskom i slabljenje austrijskoga utjecaja, Beč je još više zabrinulo približavanje srpske i dijela hrvatske politike, odnosno to što je hrvatska inteligencija promijenila pravac djelovanja prema političkoj suradnji sa Srbima. Vidjevši opasnost od mađarskoga i srpskoga agresivnog nacionalizma, a posebice od prijetnje velikosrpskoga projekta, vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler zauzimao se za rješavanje hrvatskoga pitanja jedino kroz priključenje Bosne i Hercegovine Hrvatskoj u sklopu Austro-Ugarske Monarhije. Tijekom rata, a posebno pred njegov kraj, pokazalo se veliko nesnalaženje hrvatskih političkih predstavnika kada je u pitanju određenje državnopravnoga položaja Bosne i Hercegovine, a samim time postalo je jasno da ni hrvatski političari u Bosni i Hercegovini nisu jedinstveni glede budućega državnopravnog statusa hrvatskih zemalja. Ciljevi su rada prikazati što je utjecalo na različite stavove nadbiskupa Josipa Stadlera, bosanskih i hercegovačkih franjevac te hrvatskih političkih predstavnika u odnosu na *Svibanjsku deklaraciju*, rješavanje hrvatskoga pitanja i budući status Bosne i Hercegovine. U radu će se također analizirati što je dovelo do zaokreta u hrvatskoj politici u Bosni i Hercegovini na kraju rata te kakav je bio stav Katoličke Crkve u Bosni

i Hercegovini prema stvaranju južnoslavenske države. Postupci nadbiskupa Stadlera i ljudi okupljenih oko njega dovoljno jasno govore da su oni i bez Zagreba bili svjesni u kakvoj se poziciji Monarhija nalazi, a samim time i Hrvati u Bosni i Hercegovini. Međutim, kada je postalo očito da će Monarhija propasti, a to je pred sam kraj rata, tek tada hrvatski političari u Bosni i Hercegovini, dovedeni pred gotov čin, pokušavaju slijediti politički Zagreb smatrajući da će tako pronaći najbolje rješenje za Hrvate.

Ključne riječi: hrvatsko pitanje; hrvatska politika; *Svibanjska deklaracija*; političke podjele; nadbiskup Josip Stadler; franjevci; status Bosne i Hercegovine

CROATIAN POLITICS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA DURING THE FIRST WORLD WAR – AN ATTEMPT TO SOLVE THE CROATIAN QUESTION AND THE FUTURE STATUS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

The author analyses the political processes in Bosnia and Herzegovina during the First World War with a special focus on the Croatian question and the future status of Bosnia and Herzegovina. Before the beginning and during the First World War three political directions were formed in Bosnia and Herzegovina which greatly aggravated a unitary approach to solve the Croatian question. Four political centres of power influenced Croatian politics in Bosnia and Herzegovina: Vienna, Zagreb, Budapest and Belgrade. As the Hungarians and the Serbs had the same goal at the beginning – to stop the strengthening of the Croatian idea of merging Bosnia and Herzegovina with Croatia and to weaken the Austrian influence, Vienna was even more concerned with the convergence of the Serbian and a part of the Croatian politics, i.e. the fact that Croatian intelligence changed their direction toward a political cooperation with the Serbs. Seeing the danger from the Hungarian and the Serbian aggressive nationalism, and especially from the threat of the Greater Serbian Project, Vrhbosnian archbishop Josip Stadler advocated that the solution of the Croatian question only be through the joining of Bosnia and Herzegovina with Croatia within the Austro-Hungarian Empire. During the war, and especially toward its end, a great disorientation of Croatian political representatives was revealed when it came to the definition of the statehood of Bosnia and Herzegovina, and therefore it became clear that Croatian politicians in Bosnia and Herzegovina are not unitary regarding the statehood status of Bosnia and Herzegovina. The aims of the paper are to show what influenced the different stances of archbishop Josip Stadler, Bosnian and Herzegovinian Franciscans and Croatian

political representatives concerning the May Declaration, the solution of the Croatian question and the future status of Bosnia and Herzegovina. The paper will also analyse what brought to the turn in the Croatian politics in Bosnia and Herzegovina at the end of the war and what was the stance of the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina toward the creation of a Yugoslav state. The actions of archbishop Stadler and the men gathered around him clearly tell that they were aware without the help of Zagreb what the state of the Empire was, and thus the state of Croats in Bosnia and Herzegovina as well. However, only when it became clear that the Empire would fall, which was at the very end of the war, the Croatian politicians in Bosnia and Herzegovina attempted to follow the political powers from Zagreb thinking they would find the best solution for Croats by doing so.

Keywords: Croatian question; Croatian politics; *May Declaration*; political divisions; archbishop Josip Stadler; Franciscans; the status of Bosnia and Herzegovina

Uvod

Vodstvo Hrvata u Bosni i Hercegovini, i političko i crkveno, tijekom Prvoga svjetskog rata našlo se u velikome procjepu oko toga što je hrvatski nacionalni interes te pod raznim političkim utjecajima iz Zagreba, Beograda, Budimpešte i Beča. Kada je riječ o političkome djelovanju vrhbosanskoga nadbiskupa Josipa Stadlera tijekom Prvoga svjetskog rata, na njega je utjecalo to što u Bosni i Hercegovini nije ostvarena pravaška ideja te pojava ponovnoga raskola među Hrvatima. Na prilike u Bosni i Hercegovini uoči i tijekom Prvoga svjetskog rata velik utjecaj imala je Hrvatsko-srpska koalicija koja je činila većinu u Hrvatskome saboru. Pod utjecajem te koalicije kod dijela hrvatskih političara u Bosni i Hercegovini, koji su bili pripadnici Hrvatske narodne zajednice (HNZ), počinje prevladavati mišljenje da je savez sa Srbima potreban radi ostvarenja interesa južnoslavenskih naroda. Savezništvo sa Srbima poticali su mađarski predstavnici jer su tako htjeli ostvariti svoj program uključenja Bosne i Hercegovine u sastav Mađarske. S druge strane, Srbi su na taj način željeli postići da Hrvati u Bosni i Hercegovini odustanu od ideje priključenja Bosne i Hercegovine Hrvatskoj, a da podupru srpsku ideju autonomije Bosne i Hercegovine, što bi u konačnici dovelo do njezina priključenja Srbiji. Tim idejama možemo pridodati i razmišljanja muslimanskih predstavnika koji su u autonomiji Bosne i Hercegovine vidjeli spas za svoj narod jer su smatrali da će izgubiti svoj identitet ako ostanu u Monarhiji ili ako se Bosna i Hercegovina priključi jed-

noj od susjednih država.¹ Nadbiskup Stadler oštro je prosvjedovao protiv dijela hrvatskih političkih predstavnika zbog najave trajnijega političkog vezivanja sa Srbima. Prilike nisu išle na ruku nadbiskupu Stadleru jer je utjecajni hrvatski političar Nikola Mandić postavljen na najvišu moguću dužnost – za zamjenika zemaljskoga poglavara, dok je Hrvatski klub pod vodstvom Joze Sunarića provodio režimsku politiku koja je bila suprotstavljena nadbiskupovoj. Na kraju su se, pred sam rat, kod Hrvata u Bosni i Hercegovini formirale tri struje što je uvelike otežalo daljnje djelovanje Hrvata u jednome političkom pravcu koji je podrazumijevao rješavanje hrvatskoga pitanja u Bosni i Hercegovini. Jedna od opcija zalagala se za hrvatsko-srpsku suradnju protiv Vlade, drugu je predvodio nadbiskup Stadler i ona je bila za priključenje Bosne i Hercegovine Hrvatskoj u okviru Monarhije, a treća opcija, koju je zastupao Hrvatski klub predvođen Jozom Sunarićem, bila je bez jasne vizije položaja Hrvata u Bosni i Hercegovini, odnosno unutar Austro-Ugarske Monarhije, a ideje su joj bile obilježene dnevnim potrebama austrougarske vlasti.²

1. Prijepori oko hrvatsko-muslimanskoga saveza

Muslimanski klub u Saboru Bosne i Hercegovine od njegova konstituiranja izražavao je negodovanje prema ideji hrvatskih političara o priključenju Bosne i Hercegovine Hrvatskoj. Nadbiskup Stadler i Hrvatska narodna zajednica (HNZ) imali su isti cilj – spajanje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, samo što je postupak ostvarenja toga cilja bio različit. Od samih početaka političkoga djelovanja u Bosni i Hercegovini nadbiskup Stadler nije imao povjerenje u muslimanske predstavnike, nije mislio da će se oni priključiti hrvatskoj ideji. Zalagao se da muslimani imaju svoje političke organizacije, a da hrvatske političke organizacije s njima surađuju na interesnoj osnovi. S druge strane, HNZ je propagirao potrebu vezivanja muslimana uz tu stranku, jer bi u suprotnome Hrvati izgubili najvažnijega saveznika u Bosni i Hercegovini. Pred sam početak rata jasno se očitovalo da su muslimani protiv toga. Kada je postao jasan muslimanski stav, u ime saborskoga kluba HNZ-a istupio je Nikola Mandić oštro ustvrdivši

¹ Usp. Zoran Grijak, „Doprinos vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera djelovanju Stranke prava u Bosni i Hercegovini tijekom Prvog svjetskog rata“, u: *Pravaška misao i politika*, Hrvatski institut za povijest, 2007., str. 190.

² Jaroslav Šidak i dr., *Povijest hrvatskog naroda 1860.-1914.*, Školska knjiga, 1968., str. 302.

da vodstvo HNZ-a izjavu muslimanskoga kluba odbija u potpunosti. Nepopustljivo držanje Muslimanske narodne organizacije (MNO) prema pripojenju Bosne i Hercegovine Hrvatskoj ponovilo se prilikom raspuštanja Sabora Kraljevine Hrvatske i Slavonije 27. siječnja 1912. godine kada je došlo do đачkih demonstracija i brutalne policijske intervencije u Sarajevu. Hrvatski saborski klub i saborski klub prohrvatski orijentirane Muslimanske ujedinjene organizacije (MUO), okupljene oko Muslimanske napredne stranke (MNS) Ademage Mešića, u znak prosvjeda protiv gušenja ljudskih i građanskih prava u Sarajevu napustili su Sabor Bosne i Hercegovine. Zastupnici MNO-a i Srpske narodne organizacije (SNO) stali su na suprotnu stranu, podržavši represiju nad prohrvatskim prosvjednicima.³ Iznoseći stav o hrvatskoj politici u Bosni i Hercegovini, Zoran Grijak smatra da bi ipak bilo pogriješno prihvatiti tezu da se nadbiskup Stadler suprotstavljao planovima o oblikovanju hrvatsko-muslimanskoga saveza radi identificiranja hrvatstva i katoličanstva, odnosno odbacivanja ideje o višekonfesionalnosti hrvatske nacije, koju često nalazimo u historiografiji. Vidjevši opasnost od mađarskoga i srpskoga agresivnog nacionalizma, a posebice od prijetnje velikosrpskoga projekta, nadbiskup Stadler također se zauzimao za stvaranje hrvatsko-muslimanskoga saveza radi očuvanja Bosne i Hercegovine i zaštite hrvatskih, pa i muslimanskih interesa.⁴

Nadbiskup Stadler je već na početku rata bio zabrinut za budućnost Bosne i Hercegovine, odnosno Hrvata u Bosni i Hercegovini, i oko toga hoće li uopće doći do ostvarivanja njegove ideje o priključenju svih hrvatskih zemalja u jedan jedinstveni dio pod habsburškom kućom. Međutim, unutar same Katoličke Crkve postojali su širitelji i zagovaratelji ideje južnoslavenstva, predvođeni biskupom Antunom Mahnićem, pa su nadbiskupa Stadlera napadali iz samih crkvenih krugova zbog njegovih stavova, što mu je na kraju otežalo politički rad. Već u listopadu 1915. godine nadbiskup Stadler piše zagrebačkomu nadbiskupu Antunu Baueru i iznosi zanimljiv stav – „približava se vrijeme kada će se valjda ‘de nobis sine nobis’ (o nama bez nas) odlučivati“⁵. Tom je rečenicom

³ Z. Grijak, „Doprinos vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera djelovanju Stranke prava u Bosni i Hercegovini tijekom Prvog svjetskog rata“, str. 196.

⁴ Isti, „Odnos nadbiskupa Stadlera prema vjerskoj politici austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini“, u: *Croatia Christiana Periodica*, Institut za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 47, 2001., str. 173-180.

⁵ Jure Krišto, *Prešućena povijest – Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Hrvatska sveučilišna naklada, 1994., str. 340.

nadbiskup dao naslutiti da mu je jasno koje su snage na sceni i da neće prezati od svih sredstava kako bi ostvarile svoj cilj. Očito je da je osobito iznenađen činjenicom da takve strukture postoje i unutar Katoličke Crkve u Hrvata, a koje takvu politiku podržavaju. Postupci nadbiskupa Stadlera i ljudi okupljenih oko njega dovoljno jasno govore da su oni i bez Zagreba bili svjesni u kakvoj se poziciji Monarhija nalazi, a samim time i Hrvati u Bosni i Hercegovini. Kada je postalo očito da će Monarhija propasti, a to je pred sam kraj rata, tek tada hrvatski političari u Bosni i Hercegovini, dovedeni pred gotov čin, pokušavaju slijediti politički Zagreb smatrajući da će tako pronaći najbolje rješenje za Hrvate u Bosni i Hercegovini.

Kako bi se bolje razumjela hrvatska politika, neophodno je znati da su hrvatski političari tijekom Prvoga svjetskog rata radili na rješavanju južnoslavenskoga pitanja, a samim time i hrvatskoga pitanja u okviru Austro-Ugarske Monarhije. Već uoči Prvoga svjetskog rata iz države pobjeglo je nekoliko hrvatskih političara i javnih djelatnika, među aktivnijima bili su Frano Supilo, Ivan Meštrović i Ante Trumbić i drugi koji su radili na ratnoj i poratnoj sudbini hrvatskoga naroda. Najprije su djelovali pod imenom Hrvatski odbor u Rimu odakle su nastojali uspostaviti i održavati kontakte s vladama sila Antante i sa srbijanskom Vladom. Nakon uključivanja srpskih predstavnika iz Bosne i Hercegovine dogovoreno je da se osnuje Jugoslavenski odbor koji će nastupati protiv Austro-Ugarske i zalagati se za izdvajanje južnoslavenskih zemalja iz njezina sastava. Jugoslavenski je odbor konstituiran potkraj travnja 1915. godine u Parizu.⁶ Pregovori između Jugoslavenskoga odbora i srbijanske Vlade održani su u lipnju i srpnju 1917. godine na Krfu. Nakon završenih pregovora 20. srpnja 1917. godine donesena je *Krfska deklaracija* u kojoj se, između ostaloga, navodi da je dogovoreno da se provede ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca i da ta država bude ustavna, demokratska i parlamentarna monarhija pod vodstvom dinastije Karađorđevića. Pitanje unutarnjega uređenja nije dogovoreno zbog različitih stavova pa je to ostavljeno za ustavotvornu skupštinu nakon ujedinjenja.⁷

⁶ Usp. Hrvoje Matković, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, 1995., str. 27-41.

⁷ *Isto*, str. 27-41.

2. Mađarski plan za podjelu Bosne i Hercegovine

Hrvati u Bosni i Hercegovini su u političkome pogledu i zbog svoje malobrojnosti polagali su nade u Austro-Ugarsku Monarhiju, dok muslimani nakon balkanskih ratova postaju velik oslonac austrougarske vlasti jer su uvidjeli da im Osmansko Carstvo više ne može pomagati u političkome, a još manje u vojnome smislu. Hrvatska i srpska društva koja su okupljala mladež bila su razdvojena, ali pod utjecajem hrvatsko-srpskih odnosa iz Hrvatske povećavaju svoju suradnju što će političke prilike među Hrvatima u Bosni i Hercegovini još više zakomplicirati.⁸ Zaoštravanju političkih prilika u Bosni i Hercegovini pridonijet će i pojava elaborata „Ugarske vlade“ 2. listopada 1915. godine kojim je bilo predviđeno priključenje Bosne i Hercegovine i Dalmacije Ugarskoj, što je bio i prijeratni cilj ugarskih političara. U svezi s mađarskim pokušajima pripojenja Bosne i Hercegovine Ugarskoj Ivo Pilar⁹ u travnju 1916. godine uputio je pismo političarima okupljenima oko vrhbosanskoga nadbiskupa Stadlera kojim ih upozorava da će Mađari radi postizanja navedenoga cilja potražiti pot-

⁸ Željko Karaula, „Sarajevski atentat – reakcija Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji“, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 43, 2011., str. 255-291.

⁹ Ivo Pilar, hrvatski političar, odvjetnik i publicist (Zagreb, 19. VI. 1874 – Zagreb, 3. IX. 1933.). Nakon doktorata prava u Beču (1899.) živio je u Sarajevu, gdje je isprva radio u bankarstvu, a zatim u pravosuđu. Od 1905. do 1920. vodio je odvjetnički ured u Tuzli, a zatim i u Zagrebu. Bio je jedan od pokretača hrvatske moderne (1898. objavio je studiju o modernoj umjetnosti *Secesija*) te se zauzimao za kulturnu i društvenu modernizaciju Hrvatske. Kao pravnik istaknuo se prilagodbom austrijskoga *Općega građanskog zakonika* bosanskohercegovačkim prilikama (1911.). Sudjelovao je u osnivanju Hrvatske narodne zajednice za BiH (1907.), a njegov politički rad do 1918. godine velikim je dijelom bio vezan za djelovanje nadbiskupa vrhbosanskoga J. Stadlera. Godine 1910. objavio je svoju prvu važniju političku brošuru *Nadbiskup Stadler i Hrv. Nar. Zajednica*. Bosnu i Hercegovinu smatrao je hrvatskim zemljama, a rješenje hrvatskoga pitanja vidio je u sklopu federalistički uređene Habsburške Monarhije u kojoj bi bile okupljene sve hrvatske zemlje (*Svjetski rat i Hrvati*, 1915.; *Južnoslavensko pitanje i svjetski rat – Die südslawische Frage und der Weltkrieg*, 1918.; *Južnoslavenski problemu Habsburškom Carstvu – Das südslawische Problem im Habsburgerreiche*, 1918.). Nakon I. svjetskog rata nije se više javno bavio politikom, ali je nastavio suradnju s vodećim hrvatskim političarima, osobito članovima Hrvatske seljačke stranke. Do kraja života dosljedno se protivio ujedinjenju južnoslavenskih zemalja unutar Jugoslavije, o čemu svjedoči i njegovo djelo *Uvijek iznova Srbija (Immer wieder Serbien)*, 1933.). Niz radova posvetio je gospodarstvu, osobito bankarstvu. Prvi je hrvatski autor koji se bavio geopolitikom (*Politički zemljopis hrvatskih zemalja*, 1918.). Bio je jedan od osnivača zagrebačkoga Sociološkog društva. Posebno je proučavao sociologiju religije (Bogumilstvo kao religiozno-povijesni te kao socijalni i politički problem, 1927.), a svojim se radovima dotaknuo i psihologije i filozofije (*Borba za vrijednost svoga „Ja“*, 1922.). Često je objavljivao pod pseudonimima (D. Juričić, L. von Südländ, Florian Lichtträger). Njegovim je imenom nazvan Institut društvenih znanosti u Zagrebu. Pilar, Ivo. <https://enciklopedija.hr>, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. (30. II. 2020.).

poru kod Srba i muslimana te potaknuti stvaranje srpsko-muslimanske stranke. Cilj je bio dovesti Beč u bezizlaznu situaciju jer bi na njegovoj strani ostali Hrvati, i to ne svi.¹⁰ Kako su Mađari i Srbi u početku imali isti cilj – spriječiti jačanje hrvatske ideje o spajanju Bosne i Hercegovine s Hrvatskom i slabljenje austrijskoga utjecaja, generala Stjepana Sarkotića¹¹ to je sve još više zabrinulo jer su se počele približavati srpska i dio hrvatske politike, odnosno to što je hrvatska inteligencija promijenila pravac djelovanja prema političkoj suradnji sa Srbima. Smatrao da su navedene ideje bile pogubne za vladajuću dinastiju i dualistički ustroj Monarhije.¹² U generalovu izvješću od 6. svibnja 1915. godine ističe se da je od uspostave austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini najveći dio Hrvata bio odan i računao na potporu austrougarskih vlasti te ga zabrinjava što Hrvati sve više zauzimaju deprimirajuće držanje kada su u pitanju odnosi u Bosni i Hercegovini, pa čak neki od hrvatskih vođa misle da ne bi bilo loše ako bi se zadržali otvoreni putovi prema Srbiji, iako je ratno stanje.¹³ S velikom je zabrinutošću pratio nesnalaženje hrvatskih političkih predstavnika kada je u pitanju određenje državnopravnoga položaja Bosne i Hercegovine, a samim time postalo je jasno da ni hrvatski političari u Bosni i Hercegovini nisu jedinstveni glede budućega državnopravnog statusa hrvatskih zemalja.¹⁴

¹⁰ Zoran Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Dom i svijet; Hrvatski institut za povijest, 2001., str. 537.

¹¹ Stjepan Sarkotić (von Lovćen), austrijski general (Sinac kraj Otočca, 4. X. 1858 – Beč, 16. X. 1938.). Nakon završene vojne akademije u Bečkome Novom Mjestu 1879. godine bio je poručnik u konjičkoj pukovniji u Trebinju te je 1882. godine sudjelovao u gušenju ustanka u Hercegovini i Krivošijama. Godine 1889. promaknut je u čin kapetana i dodijeljen Glavnomu stožeru u Beču; od 1907. general bojnik, a od 1911. podmaršal. Početkom I. svjetskog rata bio je jedan od glavnih austrijskih zapovjednika na srpskoj fronti te se od 1914. godine nalazio na čelu Zemaljske vlade BiH i bio zapovjednik trupa Bosne, Hercegovine i Dalmacije. Potom je 1916. godine sudjelovao u okupaciji Crne Gore i zapovijedao u pohodu na Lovćen, za što je bio odlikovan naslovom baruna (s pridjevkom von Lovćen). Godine 1917. promaknut je u čin generala pukovnika, a do umirovljenja 1918. godine bio je u službi u BiH. Nakon završetka rata u Beču je razvio političku djelatnost na čelu skupine hrvatskih emigranata, boreći se protiv vladajuće dinastije Karađorđevića. Djela: Radićevo izdajstvo (1925), Razmatranja o današnjem stanju hrvatskog naroda (1925). Sarkotić, Stjepan, <https://enciklopedija.hr>, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. (30. 11. 2020.).

¹² Luka Đaković, *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914.-1918.*, Tuzla: „Univerzal“, 1980., str. 34.

¹³ Isto, str. 49.

¹⁴ Z. Grijak, „Doprinos vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera djelovanju Stranke prava u Bosni i Hercegovini tijekom Prvog svjetskog rata“, str. 189.

Do sredine kolovoza 1915. godine Mađari su usuglasili svoj projekt priključenja Bosne i Hercegovine i Dalmacije Mađarskoj sa svim segmentima mađarskoga društva, i u političkome, a i u javnome i gospodarskome životu.¹⁵ U političkome osvajanju Bosne i Hercegovine vješto se koristio kapital, odnosno razvoj gospodarstva na području Bosne i Hercegovine, a time se željelo utjecati i na budući status Bosne i Hercegovine. Mađarski i austrijski bankovni kapitali nastojali su Bosnu i Hercegovinu staviti pod svoju kontrolu. Osnovan je Mađarsko-bosanski istočni privredni centar kojemu je bila namijenjena veća uloga, politički utjecaj, jer je mađarski bankovni kapital u gospodarskome razvoju Bosne i Hercegovine želio imati aktivniju ulogu. Mađarsko-bosanski istočni privredni centar od aneksije pa sve do polovice 1915. godine bio je više institucija kojoj je namijenjena politička, a ne gospodarska uloga.¹⁶ U 1916. godini Mađari i dalje rade na rješavanju bosanskohercegovačkoga pitanja, a sve radi priključenja Mađarskoj. Mađarska je politika namjeravala smijeniti generala Sarkotića, jer nije bila zadovoljna njegovim radom u ostvarivanju mađarskih interesa. U raskrinkavanju mađarske politike velik je doprinos dao Ivo Pilar koji je kazao da su njezini ciljevi uklanjanje generala Sarkotića i njegovih pomoćnika te uspostava srpsko-muslimanskoga pakta i da se u zemlji upravlja protiv Hrvata i Monarhije. Mađarsku politiku podržali bi Srbi, a potom i muslimani te dio Hrvata, pristaša HNZ-a. Sarkotić je imao oslonac jedino u politici nadbiskupa Stadlera jer su se poklapale njihove ideje o trijalističkome uređenju Monarhije. Bosanski franjevci imali su drukčiji stav prema politici nadbiskupa Stadlera više zbog njihova međusobnog odnosa nego zbog političkoga razilaženja u pitanju rješavanja hrvatskoga pitanja u Bosni i Hercegovini, a samim time i pitanja njezina budućeg statusa. Nadbiskup Stadler pokušavao je riješiti pitanje mađarske agitacije u tuzlanskome okrugu tako što je u Tuzlu poslao osobe kojima je vjerovao – msgr. Karla Cankara i Ivu Pilara.¹⁷ General Sarkotić nije propuštao upozoriti Mađare da bi njihova eventualna potpora stvaranju srpsko-hrvatske koalicije kao političke organizacije u Bosni i Hercegovini te njezino povezivanje i suradnja s Hrvatsko-srpskom koalicijom u Zagrebu mogli biti vrlo opasni jer to nije samo unutarnja stvar Mađarske, sve to bi moglo ugroziti postojeće

¹⁵ L. Đaković, *n. dj.*, str. 56.

¹⁶ *Isto*, str. 76.

¹⁷ Hamdija Kapidžić, *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom*, Svjetlost, 1968., str. 212-214.

uređenje Monarhije. Također, general upozorava i na rad Vjekoslava Jelavića, dopisnika *Obzora*, koji je do rata radio kao službeni dopisnik francuskoga lista *Temps*, optužujući ga da je kao bivši francuski student koji je došao u Bosnu i Hercegovinu odmah počeo propagirati zajedničke srpsko-hrvatske političke programe koji su bili u ulozi propagande sila Antante, a sve radi rušenja Austro-Ugarske Monarhije.¹⁸ Stav Stranke prava u Hrvatskoj o jugoslavenskom pitanju 11. veljače 1916. godine nastojao je skicirati Josip Pazman, ali odmah je nastala dvojba – ili će se ono riješiti na temelju hrvatske državnopravne misli ili na temelju srpske nacionalne misli. Smatra da je hrvatsku ideju moguće provesti ako bi se porazila velikosrpska ideja ili, u protivnome, s propašću hrvatske ideje provest će se politika stvaranja velike Srbije. Mađarsku politiku Pazman ocjenjuje kratkovidom jer ni u jednome ni drugome projektu neće biti stvorena velika Mađarska – od Karpata do Jadrana. Mađarska protuhrvatska politika dovela je do toga da su Hrvati potpuno stali na austrijsku stranu, a i Austrija je tek tijekom rata uvidjela da je njezin jug sigurniji ako su Hrvati zadovoljni.¹⁹

Predsjednik mađarske vlade Istvan Tisza u listopadu 1918. godine bio je u Sarajevu gdje je od bosanskohercegovačkih političara tražio da se priključe mađarskoj kruni, što su odbili svi osim Šerifa Arnautovića koji je smatrao da će tako bolje riješiti feudalni odnosi u Bosni i Hercegovini.²⁰ Mađari su tražili Dalmaciju i Bosnu i Hercegovinu za sebe, a Sarkotić je predlagao da se Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Dalmacija sjedine s Mađarskom kao *corpus separatum*. Taj je plan bio prihvatljiv i muslimanima, a pojavila se i ideja podjele Bosne rijekom Vrbasom. Pilar je smatrao da ujedinjenje Srbije i Crne Gore predstavlja veliku opasnost za Carevinu ako bi navedene zemlje bile pod Krunom svetoga Stjepana, međutim Mađari su bili protiv rješenja u korist Hrvata. Istovremeno jugoslavensko novinstvo napadalo je nadbiskupa Stadlera zbog stava oko ujedinjenja hrvatskih zemalja, označivši ga kao velikoga protivnika stvaranja Jugoslavije.²¹

¹⁸ L. Đaković, *n. dj.*, str. 32-33.

¹⁹ Bogdan Krizman, „Hrvatske stranke prema ujedinjenju i stvaranju jugoslavenske države“, *Politički život Jugoslavije 1914.-1945.*, *Zbornik radova*, Radio Beograd, 1973., str. 108.

²⁰ Ivan Pederin, „Stadler, Pilar i Jugoslavenski odbor u Londonu 1917./1918. (prema spisima Ministarstva c.k. kuće i vanjskih poslova u Beču)“, u: *Croatia Christiana Periodica*, Institut za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 55, 2005., str. 163-168.

²¹ *Isto.*

General Sarkotić smatrao je da za rješenje hrvatskoga pitanja, odnosno statusa Bosne i Hercegovine u okviru Monarhije, može poslužiti austrijski stav koji je blizak stajalištima nadbiskupa Stadlera. Također smatra opravdanim da južnoslavenski narodi stvore samostalnu i slobodnu državnu zajednicu obrazlažući da je to moguće uraditi kroz korekciju mađarskoga prijedloga i njegova približavanja hrvatskomu rješenju. U svojoj analizi general Sarkotić zaključuje da će se pitanje Bosne i Hercegovine riješiti nasilno jer ako se provede mađarski prijedlog, mora se računati na žestoki otpor Hrvata, a u slučaju hrvatskoga rješenja otpor će pružiti srpsko i muslimansko pučanstvo u Bosni i Hercegovini. Obrazlažući dalje svoju ideju, Sarkotić predlaže da korekcija mađarskoga prijedloga bude u tome da se istodobno proglasi pripojenje Dalmacije Hrvatskoj i Slavoniji. Prema tome, tvrdi Sarkotić, Mađarska bi upravljala Bosnom i Hercegovinom kao separatnim upravnim tijelom.²² Ako pobijedi Antanta, tada će tražiti ostvarenje *Krfske deklaracije* što bi se moglo pretvoriti u ostvarivanje velikosrpskoga programa. Spremni su podržavati mađarska posezanja za Bosnom ako im Mađari jamče autonomiju Bosne i prevlast na jugu. Prema njegovu mišljenju Srbi će ostati poslušni Mađarima dok se ne oporave od rata i dok ne budu dovoljno snažni da mogu napraviti frontu protiv Mađara.²³

Grof Tisza imao je plan rješavanja na načelu trijalizma, ali da se za početak Bosni i Hercegovini da široka autonomija, a nakon toga da se ona izravno priključi Mađarskoj. Nadao da će Srbi biti na njegovoj strani jer je već prije vodio neke razgovore o priključenju Bosne i Hercegovine Mađarskoj kako se ne bi dogodilo da se Bosna i Hercegovina priključi Hrvatskoj. Međutim, kako su Srbi vidjeli da se političke prilike odvijaju njima u korist, nisu pristali na ponude grofa Tisze.²⁴

U proljeće 1918. godine u mađarskome tisku javno su objavljene ideje o priključenju Bosne i Hercegovine Ugarskoj. Znakovito je da u Bosni i Hercegovini nije nitko reagirao osim pristaša nadbiskupa Stadlera. Kako je mađarska politika imala sve ozbiljnije namjere da se južnoslavensko pitanje riješi u njezinu korist, i druge hrvatske opcije u Bosni i Hercegovini izjasnile su se negativno o mađarskome načinu rješavanja južnoslavenskoga pitanja, ali i dalje je svaka za-

²² L. Đaković, *n. dj.*, str. 162.

²³ Usp. Zlatko Matijević, „Politika i sudbina: Dr. Ivo Pilar i njegova borba za samostojnost hrvatskog naroda“, *Pravaška misao i politika*, Hrvatski institut za povijest, 2007., str. 230.

²⁴ Ferdo Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Školska knjiga, 1968., str. 65.

državala svoj stav po tome pitanju.²⁵ U drugoj polovici 1918. godine Mađari su iznijeli svoj konkretan prijedlog u kojem se, između ostaloga, kaže da se Bosna i Hercegovina ujedinjuje s Ugarskom, Dalmacijom i Hrvatskom, a Hrvatska od Bosne dobiva zapadne okruge: bihaćki i banjolučki, a od Dalmacije sjeverni dio sa Splitom. Južni dio Dalmacije s Dubrovnikom i Boka Kotorska pripali bi Ugarskoj. Na rješavanju južnoslavenskoga pitanja radilo se još intenzivnije jer se nazirao kraj rata. Car Karlo 6. kolovoza 1918. godine primio je generala Sarkotića te mu priopćio da „Austrija ne će u tom trenutku dopustiti mađarsko rješenje za Bosnu i Hercegovinu“²⁶. U isto vrijeme, 5. kolovoza 1918. godine, u Sarajevu je završen rad na konačnoj skici za memorandum koji su Hrvati iz Bosne i Hercegovine trebali uručiti caru Karlu. Smatra se da je autor te skice bio Pilar i da je on iznio svoje stajalište i stajališta ljudi koji su bili okupljeni oko njega u svezi s tim kako je položaj Hrvata u Monarhiji nesnošljiv te kako ga treba riješiti. Položaj je još teži jer se oko hrvatskoga teritorija sukobljavaju Austrija i Mađarska. Također, naglašeno je da državnopravna pripadnost Bosne i Hercegovine nikada nije bila uređena. Kako bi čvršće potkrijepio svoje stajalište o nužnosti ujedinjenja svih hrvatskih zemalja, Pilar se pozvao na *Spomenicu* cara i kralja Josipa II. iz 1780. godine. U njoj se ističe mogućnost ujedinjenja svih hrvatskih zemalja, uključujući i Bosnu i Hercegovinu.²⁷

Dana 21. rujna 1918. godine objelodanjena su dva prijedloga o rješavanju pitanja južnoslavenskih zemalja, jedan u Sarajevu, a drugi u Zagrebu. Izražavajući svoje stavove u pogledu rješavanja državnopravnoga statusa Bosne i Hercegovine, u Sarajevu su predstavnici Hrvata, Srba i muslimana postavili zahtjev da se južnoslavensko pitanje riješi u cjelini i na načelu samoopredjeljenja. Dokument *Memorandum bosanskih Hrvata i Srba*, u kojem se izražava protivljenje priključenju Bosne i Hercegovine Ugarskoj, grofu Tiszi uručio je Vojislav Šola u ime jugoslavenski orijentiranih Srba i Hrvata.²⁸ U Zagrebu 21. rujna 1918. godine usvojena je *Deklaracija* Slovenaca, Hrvata i Srba u kojoj su sadržani stavovi slični onima u *Memorandumu* koji je usvojen u Sarajevu.²⁹ Taj čin jasno pokazuje da su hrvatski politički krugovi u Bosni i Hercegovini većim dijelom

²⁵ H. Kapidžić, *n. dj.*, str. 244-246.

²⁶ Zlatko Matijević, *U sjeni dvaju orlova*, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2005., str. 74-78.

²⁷ *Isto*, str. 74-78.

²⁸ Usp. H. Kapidžić, *n. dj.*, str. 247-256.

²⁹ L. Đaković, *n. dj.*, str. 141.

pristali na stranu srpske politike i tako im postali velik oslonac u širenju prosrpske ideje na područje Bosne i Hercegovine.

3. Podjele oko Svibanjske deklaracije

Početak Prvoga svjetskog rata³⁰ vojni krugovi u Bosni i Hercegovini nisu blagonaklono gledali na političke aktivnosti pojedinih ljudi i stranaka. Na čelu s poglavarom zemlje generalom Oskarom Potiorekom nastojali su se obračunati sa svim protivnicima austrougarske vlasti. Njima se pridružuje Zajedničko ministarstvo rata koje dopisom od 2. srpnja 1914. godine od Zajedničkoga ministarstva financija traži da suspendira ranije zakone o upravi zemljom, raspusti Sabor Bosne i Hercegovine i zabrani djelatnost građanskih političkih stranaka. U novonastalim okolnostima zamro je javni politički život.³¹ Na čelu austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini generala Potioreka, zbog slaba otpora srpskoj vojsci, početkom 1915. godine zamijenio je pješadijski general pukovnik Stjepan Sarkotić koji je usto imenovan i glavnim zapovjednikom 15. i 16. korpusa austrougarske vojske stacionirane na području Bosne i Hercegovine i Dalmacije. Odmah po preuzimanju dužnosti, 8. travnja 1915. godine, general Sarkotić je zajedničkomu ministru financija Ernestu Koerberu podnio izvješće o političkim prilikama u Bosni i Hercegovini. U izvješću je navedeno da se u Bosni i Hercegovini pokušava stvoriti srpsko-hrvatska koalicija po uzoru na takvu koaliciju u Hrvatskoj te da postoji namjera da se te organizacije povežu. Na povezivanju Srba i Hrvata posebno su radili potpredsjednici Sabora Bosne i Hercegovine Danilo Dimović i Jozo Sunarić te tajnik Trgovačke komore Vjekoslav Jelavić.³² Zbog svega navedenoga u Sarkotićevu izvješću postaje jasno da je on sličnih stavova kao i nadbiskup Stadler koji se oštro protivio povezivanju hrvatskih i srpskih stranaka u Bosni i Hercegovini.³³

³⁰ Neposredan povod za početak Prvoga svjetskog rata bio je atentat na austrougarskoga prestolonasljednika Franza Ferdinanda 28. lipnja 1914. godine u Sarajevu koji je izvršio Gavrilo Princip, pripadnik organizacije Mlada Bosna. Austro-Ugarska je 28. srpnja 1914. godine objavila rat Srbiji čime je započeo Prvi svjetski rat.

³¹ Usp. L. Đaković, *n. dj.*, str. 108.

³² *Isto*, str. 108.

³³ Zoran Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Dom i svijet; Hrvatski institut za povijest, 2001., str. 528.

Znakovito je i izvješće okružnoga predstojnika iz Sarajeva koji kaže kako se primjećuje da hrvatski političari podliježu srpskim utjecajima. Kod hrvatskih interesnih skupina s franjevcima na čelu uočavalo se približavanje Hrvata Srbima. Pitanje oživljavanja političkoga djelovanja u Bosni i Hercegovini primjetno je već u 1916., a i u 1917. godini kada se radilo na tome da se ponovno uspostavi rad Sabora Bosne i Hercegovine. Prema Sarkotićevim izvješćima tu je aktivnost podržavao Mandić koji je održavao zajedničke sastanke sa srpskim i muslimanskim političarima. Sarajevska je policija utvrdila vezu između Dimovića, Sunarića i franjevaca s političarima iz Zagreba, a potom s Matkom Laginjom u bečkome parlamentu. General Sarkotić smatrao je da su sve te veze uglavnom održavane radi oživljavanja rada Sabora Bosne i Hercegovine što bi Srbima omogućilo političko djelovanje na prostoru Bosne i Hercegovine i širenje pro-srpske politike.³⁴ Ujedinjenje južnoslavenskih naroda bilo je u interesu i onih hrvatskih i slovenskih zastupnika koji su ostali unutar Austro-Ugarske, odnosno koji su djelovali kao zastupnici u Carevinskome vijeću u Beču u kojem su imali Južnoslavenski klub. Oni su 30. svibnja 1917. godine objavili deklaraciju toga kluba koja je poznata pod nazivom *Svibanjska deklaracija*. Deklaracijom su obznanalili da „udruženi, izjavljuju da na temelju narodnog načela i hrvatskog državnog prava zahtijevaju ujedinjenje svih zemalja u Monarhiji u kojima žive Slovenci, Hrvati, i Srbi u jedno samostalno, od svakoga gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo pod žezlom habsburško-lorenske dinastije“³⁵. Tim su zahtjevom jasno izrazili stav da se Monarhija treba preurediti po načelu trijalizma. U Bosni i Hercegovini bile su podijeljene reakcije o *Svibanjskoj deklaraciji* što je na vidjelo iznijelo potpunu podijeljenost hrvatskih političara kao i crkvenih struktura, a to je uvelike otežalo ionako teške ratne prilike. „Naprednjaci“ su bili iznenađeni kada je *Hrvatski dnevnik* iz Sarajeva stao uza *Svibanjsku deklaraciju*. Među Hrvatima u Bosni i Hercegovini u ideološkome smislu primjetna su premissljanja, naročito od 1916. godine, a to zapravo vuče korijene još od 1912. godine kada je katolička mladež organizirana u Katoličkome pokretu počela prihvaćati ideologiju južnoslavenstva. Iako je Stadlerov list stao uza *Svibanjsku deklaraciju*, nadbiskup je ostao dosljedan svojim načelima priključenja Bosne i Hercegovine Hrvatskoj.

³⁴ H. Kapidžić, *n. dj.*, str. 220-222.

³⁵ Usp. H. Matković, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, str. 41-44.

Stadlerova *Izjava* protiv *Svibanjske deklaracije* odjeknula je među Hrvatima i u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj. Nudio je HNZ-u pomirenje s ciljem okupljanja Hrvata kako bi zbog predstojećih burnih događaja bili jači i jedinstveni u Bosni i Hercegovini, no taj je prijedlog bio odbijen.³⁶

Politički krugovi okupljeni oko nadbiskupa Stadlera pokrenuli su veliku akciju za pripajanje Bosne i Hercegovine Hrvatskoj, a na čelu je bio Ivo Pilar kojega je podržavao nadbiskup Stadler. S obzirom na to da se u hrvatskim krugovima pregovaralo o trijalističkome preuređenju Monarhije, u *Hrvatskom dnevniku* 20. studenoga 1917. godine objavljena je nadbiskupova deklaracija pod nazivom *U obrani hrvatstva* u kojoj on Beču predlaže rješenje hrvatskoga pitanja, a ne južnoslavenskoga, te traži da se hrvatske zemlje ujedine. *Promemoriju* Josipa Stadlera o preuređenju Monarhije predali su u Schönbrunn caru i kralju Karlu IV. Ivo Pilar i Josip Vancaš. Nakon prijema kod cara i kralja Pilar se vratio u Sarajevo bez pozitivna rezultata jer je dobio odgovor da Monarhija mora biti uređena prema tadašnjemu dvojnomo načelu.³⁷ U *Promemoriji* je Stadler posebno naglasio rješavanje statusa Bosne i Hercegovine. Pilar je također radio na sjedinjenju Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, a posebice na rušenju muslimansko-srpskoga saveza.

Pojedini Hrvati u Bosni i Hercegovini kritizirali su nadbiskupa Stadlera da je u potpunoj izolaciji jer su ga napustili čak i svećenici. Stadler je znao da austrougarska vlast blagonaklono gleda na hrvatsko-muslimanski savez. General Sarkotić bio je zagovornik preuređenja Monarhije na bazi trijalizma, a bio je protiv hrvatsko-srpske koalicije koja je primala novac od srpske vlade. *Svibanjskom deklaracijom* od 30. svibnja 1917. godine tražila se uspostava treće jedinice unutar Monarhije kao samostalna tijela. Hrvatska je politika bila podijeljena – Stadler i Pilar bili su za stvaranje ujedinjene Hrvatske koja bi uključivala i Bosnu i Hercegovinu, a s druge je strane bila ideja jugoslavenstva prema kojoj bi Hrvati izgubili svoj identitet.³⁸ U Hrvatskoj se za *Svibanjsku deklaraciju* izjasnila Starčevićeva stranka prava, potom Hrvatski katolički seniorat (HKS), pa

³⁶ Jure Krišto, „Građenje klerikalca - nadbiskup Josip Stadler u svjetlu njegovih protivnika“, Život i djelo dr. Josipa Stadlera: *Zbornik radova međunarodnih znanstvenih skupova o dr. Josipu Stadleru, u Sarajevu 21-24. rujna 1998.*, Pavo Jurišić (ur.), Vrhbosanska katolička teologija, 1999., str. 269.

³⁷ Josip Koprivčević, Život i rad dr. Josipa Stadlera, prvog nadbiskupa vrhbosanskog 1843.-1918., Zagreb Vrhovna Uprava Družbe Sestara Služavki Malog Isusa, 1996., str. 72-73.

³⁸ I. Pederin, *n. dj.*, str. 181.

Hrvatski katolički pokret. Tražilo se pogodno tlo u Bosni i Hercegovini kako bi se ideja južnoslavenske države na tome prostoru u potpunosti ostvarila, odnosno preko Bosne i Hercegovine nastojalo se provjeriti hoće li ta ideja preživjeti kada se raspadne Monarhija.³⁹

Prije nego što su se o *Svibanjskoj deklaraciji* izjasnili bosanski i hercegovački franjevci, *Izjava* nadbiskupa Stadlera⁴⁰ iznenadila je i zagrebačkoga nadbiskupa Bauera koji je dao potporu *Svibanjskoj deklaraciji*. Tom *Izjavom*⁴¹ nadbiskup Stadler reagirao je na objavljivanje *Svibanjske deklaracije* izrazivši protivljenje južnoslavenskim idejama i radu Jugoslavenskoga kluba. Uz ovu izjavu priložen je nepotpisani popratni članak pod naslovom *Na obranu hrvatstva* u kojem se program *Svibanjske deklaracije* odbija kao politički nerealan, a podržavaju se rješenja temeljena na zahtjevima iznesenim u *Izjavi* nadbiskupa Stadlera, koja se podudaraju sa stajalištima zemaljskoga poglavara generala Sarkotića.⁴² Objavljivanje teksta *Izjave* u *Hrvatskome dnevniku* dovelo je do toga da su njegovi urednici u istome broju objavili da se više ne smatraju urednicima toga lista, a o

³⁹ Zlatko Matijević, „Od svibanjske deklaracije do ‘Izjave’ nadbiskupa Stadlera – dva viđenja rješenja ‘južnoslavenskog pitanja’ (1917.)“, Život i djelo dr. Josipa Stadlera: *Zbornik radova međunarodnih znanstvenih skupova o dr. Josipu Stadleru, u Sarajevu 21-24. rujna. 1998.*, Pavo Jurišić (ur.), Vrhbosanska katolička teologija, 1999., str. 274.

⁴⁰ *Isto*, str. 277-279.

⁴¹ „Izjava klerikalne grupe bosansko-hercegovačkih katolika“: „I. Zahtijevamo rješenje državno-pravnoga pitanja na jugu Monarhije u hrvatskom smislu, na temelju hrvatskog državnog prava te uz neoskvrnjeno očuvanje hrvatske narodne i državne individualnosti. 2. Zahtijevamo sjedinjenje onih zemalja, na koje se hrvatsko državno pravo proteže, naime: Hrvatske, Slovenije, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine te hrvatske Istre u jedno političko i financijsko autonomno s Habsburškom Monarhijom kao s cjelinom nerazdruživo i spojeno tijelo. 3. Držimo svojom dužnošću u prvom redu obraniti svoju vlastitu, sa svih strana teško ugroženu narodnu i državnu individualnost. Rado ćemo ipak pomoći braći Slovencima u njihovoj borbi za samoodržanje i u njihovom nastojanju i radu oko toga, da se s nama sjedine. 4. Vidimo u jakoj Habsburškoj monarhiji najbolji štit proti svojim historijskim neprijateljima, koji lakomo pružaju ruke za hrvatskim teritorijem. Ostati ćemo kod svoje tradicionalne vjernosti vladaru i državi, ali zahtijevamo, da se državnopravno pitanje na jugu monarhije riješi u smislu točaka I. i II., i da država napusti kobnu politiku od zadnjih pedeset godina protiv Hrvata, politiku koja je štetna i hrvatskom narodu i državi samoj, jer mora voditi do kriza i katastrofa, kao godine 1908., 1912. i 1914. Sarajevo, 16. studenoga 1917., Josip nadbiskup Vrhbosanski u ime svoje i u ime pedeset i jednoga odličnoga građana iz Sarajeva i provincije, koji sada iz shvatljivih razloga svojih potpisa objelodaniti ne mogu.“, Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje ABIH), Napretkova kulturno historijska zbirka (dalje NKHZ), 12, VII/131. Usp. Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.*, Matica hrvatska, 1920., str. 103-104., Opširnije vidi, Zlatko Matijević, „Izjava vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera iz studenoga 1917., godine“, Časopis za suvremenu povijest, Hrvatski institut za povijest, 1999., str. 51-72.

⁴² Z. Matijević, *U sjeni dvaju orlova*, str. 59.

tome su istoga dana obavijestili i nadbiskupa Stadlera. Njihova se ostavka može tumačiti kao logičan slijed s obzirom na to da su oni bili bosanski seniori, a HKS je pristao uz *Svibanjsku deklaraciju*.⁴³ Nakon ostavke vodstva *Hrvatskoga dnevnika*, koje su predstavljali Ambrozije Benković i Ilija Gavrić, svjetovni svećenici koji su bili bosanski seniori, došlo je do krize glede uređivanja toga lista jer su nadbiskupu počeli odbijati poslušnost i drugi svećenici. Uredništvo su preuzeli časnici Rade Smoljan, Ivo Pilar, Ivan Miličević, Ivica Pavičić, Rudolf Boić i Srećko Perišić. Nakon njihova dolaska taj se list u potpunosti okrenuo protiv pristaša *Svibanjske deklaracije*. Da je bilo različitih mišljenja o rješavanju političkih pitanja na jugu Monarhije, svjedoči nam i to da *Izjavu* nisu htjela potpisati dva istaknuta člana vrhbosanskoga Kaptola – Marko Alaupović i Karlo Cankar. U Bosni i Hercegovini počelo se sumnjati da autor *Izjave* nije nadbiskup Stadler nego da iza toga stoji general Sarkotić. Također, pojavile su se indicije da je Sarkotić preko Pilara i Pavičića utjecao na nadbiskupa da objavi *Izjavu*. Na kraju je osumnjičen Pilar da je on sastavljač *Izjave* i popratnoga članka u *Hrvatskome dnevniku*.⁴⁴

U Sarajevu je 26. studenoga 1917. godine objavljena *Deklaracija Hrvata Bosne i Hercegovine* koju su potpisali i neki istaknuti svećenici – Karlo Cankar, Ambrozije Benković, Dragutin Čelik, Ilija Gavrić, a u njoj se navodi da oni čvrsto stoje iza *Svibanjsku deklaraciju* te da nisu suglasni s *Izjavom* nadbiskupa Stadlera.⁴⁵ Od *Izjave* ogradili su se i sarajevski isusovci. Potporu Stadleru uputili su narodni zastupnici u Hrvatskome saboru, članovi Hrvatskoga državnopravnog bloka, odnosno frankovačke Stranke prava i Hrvatske pučke seljačke stranke. Oni su ocijenili da će skoro budućnost pokazati da je *Izjava* nadbiskupa Stadlera imala pravu vrijednost. Valja napomenuti da je tijekom Prvoga svjetskog rata nadbiskup Stadler prepoznao da će se Hrvati naći u velikoj opasnosti ako dođe do stvaranja nove države, odnosno ujedinjenja južnih Slavena u zajednicu u kojoj bi Srbi dominirali.⁴⁶

Političari okupljeni oko nadbiskupa Stadlera pokušali su uskladiti svoje stavove sa Zemaljskom vladom, odnosno generalom Stjepanom Sarkotićem. Na-

⁴³ *Isto.*

⁴⁴ *Isto*, str. 59–60.

⁴⁵ Z. Matijević, „Od svibanjske deklaracije do ‘Izjave’ nadbiskupa Stadlera – dva viđenja rješenja ‘južnoslavenskog pitanja’ (1917.)“, str. 280–281.

⁴⁶ *Isto.*

stojali su naći rješenje za hrvatsko pitanje u Bosni i Hercegovini uz modalitete da se očuva dualistički ustroj Monarhije, što je ipak odstupanje od trijalističkog modela koji su zastupali nadbiskup Stadler i njegovi istomišljenici u Bosni i Hercegovini. Objavljivanje u javnosti mogućega rješenja hrvatskoga pitanja dovelo je do još veće podjele među hrvatskim političarima u Bosni i Hercegovini, kao i među katoličkim svećenstvom.⁴⁷

Sredinom 1917. godine u Bosni i Hercegovini dolazi do vrlo zapaženih aktivnosti političkih stranaka u pogledu rješenja južnoslavenskoga pitanja u koje se izravno uključio i predstavnik Jugoslavenskoga kluba Anton Korošec, koji je 31. kolovoza 1917. godine doputovao u Sarajevo. Razlog njegova dolaska jest taj što je htio čuti mišljenje vodećih političkih krugova u Bosni i Hercegovini te je stoga obavio razgovore s mostarskim biskupom fra Alojzijem Mišićem, pravoslavnim dabrobosanskim mitropolitom Evgenijem Leticom, reisu-l-ulemom Džemaludinom Mehmedom Čauševićem i nadbiskupom Stadlerom.⁴⁸ Nadbiskup Stadler složio se s potrebom amnestije za političke zatvorenike, ali se usprotivio ponovnome početku rada Sabora Bosne i Hercegovine, ističući da bi Sabor Bosne i Hercegovine radio u korist Antante. Glavni razlog sastanaka Korošca s nadbiskupom Stadlerom bilo je pitanje *Svibanjske deklaracije*. Jedan od najbližih nadbiskupovih političkih suradnika Ivo Pilar obrazložio je stajalište skupine okupljene oko nadbiskupa Stadlera, a to je da zastupaju državno i narodno ujedinjenje, ali bez Slovenaca, što znači ujedinjenje hrvatskih zemalja u koje bi ulazile Trojedna Kraljevina Hrvatska, Dalmacija i Slavonija, Bosna i Hercegovina te Istra. Stadlerova skupina nije bila za ujedinjenje unutar Ugarske, nego za neku vrstu *condominiuma* austrijske carevine i ugarske kraljevine. Nadbiskup Stadler i njemu bliski hrvatski političari u Bosni i Hercegovini nisu htjeli odstupiti od stajališta i programskih načela utvrđenih *Promemorijom*.⁴⁹ Korošćev sastanak s nadbiskupom Stadlerom može se smatrati neuspjelim, za razliku od sastanaka s bosanskohercegovačkim franjevcima. Naime, bosanski su franjevci, a potom i hercegovački, svojim izjavama u javnosti podržali *Svibanjsku deklaraciju*.⁵⁰ Budući da je slovenski političar Korošec boravio u Sarajevu radi propagiranja svoga jugoslavenskog programa, uvelike ga je zanimalo

⁴⁷ L. Đaković, *n. dj.*, str. 155-156.

⁴⁸ Z. Matijević, *U sjeni dvaju orlova*, str. 35-36.

⁴⁹ *Isto*.

⁵⁰ L. Đaković, *n. dj.*, str. 177-178.

rješavanje pitanja Bosne i Hercegovine. Sarkotić u pismu upućenu ministru Stephanu Burianu⁵¹ kaže kako Korošec agitira kod svih političkih opcija te da je u osobito dobrim odnosima s bosanskim franjevcima.⁵² U policijskome izvješću o Koroščevu posjetu Sarajevu također se govori o sastanku s nadbiskupom Stadlerom te o tome da je on „uglavnom“ odobrio „jugoslavensku“ *Svibanjsku deklaraciju*, ali je upozorio Korošca da je caru predao svoj prijedlog rješenja pitanja preustroja Monarhije.⁵³ Međutim, policijsko se izvješće nije poklapalo s nadbiskupovim stavovima. Nadbiskup Stadler protivio se početku rada Sabora Bosne i Hercegovine s čime se dio svjetovnoga katoličkog svećenstva nije slagao. Franjevci su približili svoje stavove Koroščevim tako da su se izjasnili za *Svibanjsku deklaraciju* i za sazivanje Sabora Bosne i Hercegovine. U pismu od 29. rujna 1917. godine Sarkotić navodi kako je s nadbiskupom Stadlerom razgovarao o posjetu Korošca Bosni i Hercegovini te da mu je tom prilikom nadbiskup iznio mišljenje kako ga je Korošec prevario jer se nije pridržavao dogovora da se održi zajednička konferencija svih političara na kojoj bi ih on upoznao s rješavanjem južnoslavenskoga pitanja.⁵⁴ Hrvatski političari iz Bosne i Hercegovine krajem 1917. godine ponudili su rješenje južnoslavenskoga problema, a može se reći da su ti stavovi svakako povezani s donošenjem *Krfske deklaracije* 20. srpnja 1917. godine.

Josip Lang, pomoćni biskup, i Josip Volovis, protonotar, apostolski kanonik zagrebački i arhiđakon dubički, u pismu napisanome u Zagrebu 30. studenoga 1917. godine podržali su *Izjavu* nadbiskupa Stadlera ističući da je ona u vrijeme sveopćega političkog zastranjivanja tračak nade u bolju budućnost hrvatskoga naroda.⁵⁵ Vodstvo je Seniorata nakon objavljivanja *Izjave* nadbiskupa Stadle-

⁵¹ Stephan Burián von Rajecz, austrougarski diplomat i političar (Stupava kraj Bratislave, 16. I. 1851 – Beč, 20. X. 1922.). Bio je voditelj konzulata u Moskvi od 1882. do 1886. te konzul u Sofiji od 1887. do 1895., Stuttgartu od 1896. do 1886. i Ateni od 1897. Također, obnašao je i sljedeće funkcije: zajednički ministar financija i upravitelj BiH od 1903. do 1912. i od 1916. do 1918. godine, ministar vanjskih poslova od 1915. do 1916. i 1918. godine. Za upravljanja BiH napustio je politiku „bošnjaštva“ i postupno liberalizirao politički život (nastaju političke stranke, proglašava se „zemaljski statut“ 1910. godine i uvodi Sabor). Napisao je memoarsko djelo *Tri godine iz doba moga uredovanja u ratu* (*Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Krieg*, 1923.), Burián, Stephan von Rajecz, <https://enciklopedija.hr>, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, (12.2.2021.).

⁵² H. Kapidžić, *n. dj.*, str. 230.

⁵³ *Isto.*

⁵⁴ *Isto.*

⁵⁵ ABiH, NKHZ, VII/146, f. I.

ra u Zagrebu oštro reagiralo ističući da će ona dovesti do nove podjele i nove borbe među katolicima u Bosni i Hercegovini, kao što je bila ona koja se dogodila između HNZ-a i HKU-a. Unatoč takvu stavu dio se seniora ogradio od žestokih napada na nadbiskupa Stadlera. *Izjava* nadbiskupa Stadlera izazvala je negodovanje pojedinih političkih krugova u Bosni i Hercegovini. Hrvati iz Bosne objavili su *Deklaraciju*⁵⁶ protiv Stadlerove *Izjave* 26. studenoga 1917. godine, u kojoj su osudili njegov stav i dali potporu *Svibanjskoj deklaraciji*. Jedan je od potpisnika te *Deklaracije* Jozo Sunarić koji je *Izjavu* nadbiskupa Stadlera okarakterizirao nebitnom i nevažnom navodeći da nikomu neće koristiti, ali da će ipak dovesti do kristalizacije narodnih redova. Na *Izjavu* nadbiskupa Stadlera u prosincu 1917. godine reagirali su i bosanski franjevci, a potom 11. siječnja 1918. godine i hercegovački, podržavajući također Jugoslavenski klub u Beču i *Svibanjsku deklaraciju*. U izvješću generala Sarkotića navodi se kako je u tu brzu reakciju bosanskih i hercegovačkih franjevaca upleten i srpski političar Danilo Dimović jer se nije čekalo očitovanje samostana, stav je formuliralo samo franjevačko vodstvo. General Sarkotić ističe veliku ulogu Sunarića u takvu brzom zauzimanju stava kod franjevaca, kao i da je na to utjecao i sam fra Ljubomir Galić. Hercegovački su se franjevci također izjasnili za jugoslavenski program izražen u *Svibanjskoj deklaraciji*. U zauzimanju toga stava posebnu je riječ imao hercegovački provincijal fra David Nevistić.⁵⁷

Bosanski franjevci u svojoj *Izjavi*⁵⁸ od 21. prosinca 1917. godine daju potporu *Svibanjskoj deklaraciji*, odnosno ujedinjenju južnoslavenskih naroda, Hrvata, Slovenaca i Srba, ističući da su sve do toga trenutka šutjeli misleći da je rat sve

⁵⁶ „U *Hrvatskom dnevniku* izišla je 20. studenoga izjava uperena protiv poznate svibanjske deklaracije južnoslavenskog kluba, što na temelju hrvatskoga državnoga prava i samoodređenja naroda traži ujedinjenje svih zemalja naše monarhije, u kojima obitavaju Slovenci, Hrvati i Srbi, u nezavisnu od tuđinskog gospodstva slobodnu državu pod žezlom Habsburške dinastije. Da odbijemo od sebe svaku sumnju, izjavljujemo, da stojimo nepokolebljivo na stanovištu južnoslovenske deklaracije, koja je jasni izražaj narodne volje i naglašujemo ponovno, kao svjesni Hrvati, naše pristajanje uz Svibanjsku deklaraciju, a osuđujemo svako cijepanje narodne snage.“ F. Šišić, *n.dj.* str. 104-105.

⁵⁷ H. Kapiđžić, *n. dj.*, str. 235-238.

⁵⁸ „Mi smo sve do danas željeli i mislili smo, da je svjetski rat svakoga poučio, a ovaj prijatelj nuždi ili od neko doba počela se je na raznim stranama ponovno javljati sve veća oporba, koja je da ponovno spriječiti ovaj prirodni zahtjev, počela naša šutnju Bosni zlorabiti, naglašavajući kako autohtoni živalj Bosne nije za gori oglašeno nužno ujedinjenje. Stoga niže potpisani smatraju se i pred Bogom i pred državom i pred narodom dužnim očitovati kako bi ujedinjenje južnih Slavena: Hrvata, Slovenaca i Srba bilo najčvršća baza koliko za trajan mir i procvat Habsburške Monarhije toliko opet za razvoj gore naglašena plemena u gospodarskome, društvenom i prosvjetnom pogledu. Radi toga se odvažni izražavamo solidarnim s jedne strane s Jugoslavenskim klubom u Beču, a i drugdje s njegovom

narode poučio prijekoju nuždi ujedinjenja. Franjevci u *Izjavi* objašnjavaju da se njihova šutnja počela zlorabiti pa se isticalo da autohtoni živalj u Bosni nije za slavensko ujedinjenje. *Izjavu* su u Sarajevu potpisali fra Josip Andrić, provincijal bosanskih franjevaca, fra Marijan Jakoljušić, fra Ljubomir Galić, fra Julijan Jelenić, fra Augustin Čičić, fra Bernardin Sarić, tajnik Provincije, a u Visokome su je potpisali gimnazijski profesori.⁵⁹

Usljediła je i *Izjava*⁶⁰ hercegovačkih franjevaca o državnome uređenju hrvatskoga pitanja kojom su podržali *Svibanjsku deklaraciju*. *Izjavu* su u Mostaru 25. prosinca 1917. godine potpisali provincijal hercegovačkih franjevaca fra David Nevistić, bivši provincijal fra Ambro Miletić, ravnatelj Franjevačke bogoslovije fra Lujo Bubalo, gvardijan i nadžupnik fra Augustin Miletić i ravnatelj Velike franjevačke gimnazije u Širokome Brijegu fra Didak Buntić. U Glavatičevu je 30. prosinca 1917. godine *Izjavu* potpisao i fra Marko Barbarić, kako se navodi: „po nalogu i uz posvemašno odobravanje pripadnika sviju triju vjeroispovijesti u mjestu“⁶¹.

Bitno je razjasniti na koji su se način prikupljali potpisi *Izjave* hercegovačkih franjevaca. Starješinstvo hercegovačkih franjevaca u Mostaru uputilo je franjevcima u Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji dokument *Izjave* koji trebaju potpisati i odmah vratiti u Mostar, a drugi primjerak trebaju potpisati viđeniji seljaci, osobito glavari i seoski vijećnici. Uprava Provincije u popratnome pismu⁶² daje upute da se na zgodan način rastumači narodu da je glavni uzrok

Deklaracijom od 30. svibnja 1917.“ Arhiv Hercegovačke franjevačke provincije u Mostaru (dalje AHFPM), Spisi provincije (dalje SP), sv. 48, 1917., f. 237-238.

⁵⁹ AHFPM, SP, sv. 48, 1917., f. 237-238.

⁶⁰ „1. S velikom zahvalnošću pozdravljamo mirovnu pripravnost našega kralja Karla, kao prvi – ako Bog da – tračak blizog mira., 2. Želimo da se predstojeći mir sklopi na temelju pravednosti i slobode prema vječnim zasadama kršćanstva, razvijenim od sv. Oca pape Bendikta XV., po kojima svaki, pa i najmanji narod, ima pravo na slobodni razvitak narodni, gospodarstveni i prosvjetni, i da se tako jedan put zauvijek ukloni glavni uzrok međunarodnih zapletaja i ratova., 3. Tražimo da se u Habsburškoj Monarhiji provede potpuna ravnopravnost naroda, da kako smo svi za vrijeme rata jednake žrtve snosili za kralja i domovinu, da tako iza njega uživamo jednake blagodati mira., 4. Dosljedno tomu sa svim srcem usvajamo deklaraciju Jugoslavenkog kluba u Beču od 30. svibnja t. g. kojom se za sve Hrvate Srbe i Slovence u Monarhiji na temelju narodnoga načela i hrvatskog državnog prava zahtijeva ujedinjenje i državna samostalnost pred uzvišenim žezlom Habsburga.“ AHFPM, SP, sv. 48, 1917., f. 144. Usp. F. Šišić, *n.dj.* str. 108; Usp. ABiH, NKHZ, VII/68, f. 1rv.

⁶¹ ABiH, NKHZ, VII/68, f. 1rv.

⁶² „Neka nikoga ne plaši srpsko ime, jer Srbi su naša braća po krvi i po jeziku, da pače providnost nam je jednima i drugima dodijelila istu grudu zemlje za stanovanje, pa je nužno da kao braća i članovi iste obitelji u slozi i ljubavi živimo. Mržnja i nesloga nisu kršćanska krepost a škode i nama Srbima. Hrvati, Srbi, i Slovenci skupa su jaki i moćni. Ovo su sudbonosni časovi koji će odlučiti našom

hrvatskih patnji i nevolja to što su podijeljeni i što su ih drugi narodi u Monarhiji zapostavili. Vodstvo hercegovačkih franjevaca ističe da su tijekom rata Hrvati bili ujedinjeni s Hrvatima preko Save kako ne bi morali patiti i skapavati od gladi.

Vodstvo hercegovačkih franjevaca dalo je župnicima upute da se potpisi prikupljaju privatno i pojedinačno, vjerojatno kako bi se ljudi lakše pridobili, a samim time i kako bi se izbjeglo moguće negodovanje, a te je upute s *Izjavom* potpisao fra David Nevistić u Mostaru 21. prosinca 1917. godine.⁶³ Približavanju hrvatsko-srpskih odnosa doprinosile su pojedine crkvene osobe svojim izjavama o kršćanskome jedinstvu, a sve s ciljem da među Hrvatima bude prihvaćena *Svibanjska deklaracije*. Tomu je osobito bio sklon dio katoličkoga svećenstva okupljenoga oko biskupa Mahnića koji je najavljavao da će se stvaranjem nove države doći i do ujedinjenja Katoličke i Pravoslavne crkve.

Nakon jasna stava uprave hercegovačkih franjevaca svi župnici franjevci u Hercegovini trebali su potpisati potporu *Izjavi* hercegovačkih franjevaca. Međutim, katolički ured u Klobuku uputio je 9. siječnja 1918. godine dopis franjevačkome starješinstvu u Mostar u kojem župnik fra Leo Petrović ističe da na pismo od 21. prosinca 1917. godine nije odgovorio jer se nije imalo što odgovoriti. Naglašavajući da se ne želi baviti visokom politikom, fra Leo dalje zaključuje: „Mutno je obzorje, pak se bojim da za druge kestenje iz vatre vaditi na tuđu korist. Osobno sam protiv nametanja Deklaracije od 30. svibnja 1917. Hrvati se držimo hrvatskog državnog prava.“⁶⁴ Osim neslaganja vodstva franjevaca u Hercegovini s dijelom župnika, došlo je do neslaganja i s mjesnim biskupom. Starješinstvo hercegovačkih franjevaca u Mostaru uputilo je 24. siječnja 1918. godine Biskupskomu ordinarijatu u Mostaru dopis s potpisom provincijala fra Davida Nevistića u kojem izražava čuđenje što se u dopisu ordinarijata od 17. siječnja 1918. godine navodi da su franjevci unijeli baklju u „administrativu episkopata“ i umiješali se u čisto biskupske stvari. Franjevci se ograđuju od tih navoda uz izjavu da se njihov javni istup o *Svibanjskoj deklaraciji* ne može i ne smije smatrati miješanjem u biskupske stvari. Franjevci navode da su „ovo odlučni časovi u kojima će se odlučiti sudbina našega naroda za više desetaka

srećom za više desetaka moguće i stotina godina, pa je prirodno da svi javno i zajednički istupamo tražeći i svoja prava: jednakost i ujedinjenje.“ AHFPM, SP, sv. 51, 1916-18., f. 74.

⁶³ AHFPM, SP, sv. 51, 1916-18., f. 74.

⁶⁴ AHFPM, SP, sv. 49, 1918., f. 57.

moguće stotina godina“⁶⁵. Vodstvo hercegovačkih franjevacu zauzelo je stav da je dužnost narodnih vođa i predstavnika svim silama raditi kako bi izvojevali narodnu sreću i budućnost, a da bi šutnja i povučenost, što bi se u drugim prilikama moglo nazvati opreznost i razboritost, u takvim okolnostima značile izdajstvo narodne stvari.

Također, u svezi s potpisima franjevacu koji podupiru *Izjavu* sporno je bilo i to što se među njima našao i potpis fra Jerke Borasa koji nije za to dao dopuštenje. Vodstvo hercegovačkih franjevacu smatralo je da se fra Jerko trebao njima obratiti jer redovničko starješinstvo ne odgovara biskupskoj vlasti za svoje postupanje s njegovim članovima. U dopisu starješinstvo hercegovačkih franjevacu iznosi stav da se na pojedine svećenike vrši pritisak da ne daju potporu *Svi-banjskoj deklaraciji* te se na kraju ističe „uvrijeđenost ponašanjem Biskupskoga ordinarijata“⁶⁶.

4. Neriješeno hrvatsko pitanje i nastanak nove države

U vrijeme Prvoga svjetskog rata politički život u Bosni i Hercegovini skoro nije ni postojao jer je vladala vojnička stega na svim razinama vlasti. Tek nakon *Krfske deklaracije* počele su ponovne rasprave o pravnome položaju Bosne i Hercegovine. Srpski političari oklijevali su razgovarati o tome, unatoč pozivu hrvatskih političara iz Zagreba. Oni su već tada radili na ideji stvaranja nove države izvan Habsburške Monarhije. Tako su već 2. i 3. ožujka 1918. godine vođeni prvi pregovori da se osnuje Narodno vijeće gdje je istaknuto da treba osnovati uređenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba. O pitanju statusa Bosne i Hercegovine i njezinu adekvatnom zastupanju nakon uspostave Države SHS postoje oprečna razmišljanja. Prema zapisniku o sazivu narodnih zastupnika za Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Dalmaciju, Istru i Međimurje 2. i 3. ožujka 1918. u Zagrebu, na tome su sastanku iz Bosne i Hercegovine bili nazočni Danilo Dimović, Đuro Džamonja, Kosta Majkić, Jozo Sunarić i Vojislav Šola. Okupljeni su se nakon rasprave o općem političkom i radnom položaju složili u tome da je nužna koncentracija svih stranaka i skupina koje, na stajalištu narod-

⁶⁵ AHFPM, SP, sv. 49, 1918., f. 77.

⁶⁶ *Isto*.

noga jedinstva te naslanjajući se na načelo narodnoga samoodređenja, traže na demokratskim temeljima urađenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba. O pitanju statusa Bosne i Hercegovine pojavljuju se i negodovanja jer navodno Bosnu i Hercegovinu nitko ništa i ne pita. Jedni tvrde da će Bosnu i Hercegovinu pripojiti Mađarskoj, drugi Hrvatskoj, a treći da će se jednim dijelom pripojiti jednoj, drugim dijelom drugoj državi. „Iako se radi o našoj koži a o tome odlučuju Beč i Pešta a pomalo i Zagreb dok Bosna i Hercegovina nitko ništa ne pita.“ U Zagrebu je od 6. do 8. listopada 1918. godine stvoreno Narodno vijeće u koje su ušli predstavnici Hrvatske s Rijekom, Dalmacije, Istre, Slovenije i Bosne i Hercegovine. Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba nastupalo je kao organizacija svih političkih stranaka u jugoslavenskim zemljama Austro-Ugarske, koje su prihvatile i pronosile ideju ujedinjenja jugoslavenskih zemalja. U Plenum Narodnoga vijeća SHS-a iz Bosne i Hercegovine izabrani su: Danilo Dimović, Simo Eraković, Halil-beg Hrasnica, Đuro Džamonja i Pero Stokanović, a u Središnji odbor Narodnoga vijeća SHS-a iz Bosne i Hercegovine određeni su: Stjepan Grđić, Ljubomir Galić, Luka Čabradić, Jozo Sunarić, Milan Joikić i Vojislav Šola.⁶⁷ U tome vijeću sudjelovali su predstavnici svih srpskih i hrvatskih političkih skupina osim Stadlerove.⁶⁸ Banska Hrvatska s Dalmacijom i Međimurjem, slovenskim zemljama, Banatom, Bačkom, Srijemom i Bosnom i Hercegovinom činile su Državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Ta je država, kako tvrdi Ljubo Boban, nastala u specifičnim uvjetima te je i njezino osnivanje i konstituiranje bilo privremeno rješenje, a od drugih država jedino je Kraljevina Srbija priznala njezinu vladu.⁶⁹ Iako je u Zagrebu svakim danom rastao broj pristasa ujedinjenja sa Srbijom, Stjepan Radić 24. studenoga 1918. godine održao je govor upozorenja opominjući zastupnike da ne idu u Beograd prije nego što se dogovori položaj Hrvatske i ostalih zemalja u novoj državi.⁷⁰

Da Stadler nije odustajao od borbe za bolji položaj hrvatskoga naroda, svjedoči Izidor Kršnjavi koji je u svome dnevniku 1. lipnja 1918. godine zapisao da ga je posjetio Ivo Pilar iz Bosne i Hercegovine koji je obznanio da zajedno s nadbiskupom Stadlerom namjerava osnovati novu političku stranku. Pilar je

⁶⁷ F. Čulinović, *n. dj.*, str. 68.

⁶⁸ Vladimir Čorović, *Političke prilike u Bosni i Hercegovini*, Biblioteka Politike, 1991., str. 55.

⁶⁹ Ljubo Boban, „Kada je i kako nastala Država SHS“, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 26, 1993., str. 198.

⁷⁰ Hrvoje Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Naklada Pavičić, 1999. str. 68.

neumorno radio na rješavanju pitanja Bosne i Hercegovine, odnosno položaja Hrvata na kraju Prvog svjetskog rata. Na kraju je rješavanje južnoslavenskoga pitanja prepušteno samim južnim Slavenima što se vidi iz dijela *Okružnice nadbiskupskoga ordinarijata* od 12. studenoga 1918. godine u kojem se navodi:

Car i kralj Karlo, vidjevši da se slobodni razvitak naroda ne da više zaustaviti, prepustio je jugoslavenskom narodu: Slovencima, Hrvatima i Srbima potpunu slobodu, da si sami, bez njegova i bez ičijeg utjecaja uredi svoju državu i svoju budućnost. Razriješio je također naše vojnike od zakletve vjernosti prema njemu i uputio ih, da se u svemu pokoravaju svojoj narodnoj Vladi. Da se spriječi anarhija, bezakonje i samovolja, primili su u svim našim zemljama narodni vođe državnu upravu u svoje ruke. U glavnom gradu Hrvatske, u Zagrebu osnovalo se Narodno vijeće, koje je primilo vlast nad svim onim zemljama Austro-Ugarske Monarhije u kojima u većini žive Slovenci Hrvati i Srbi. To naše narodno vijeće brine se sada za red i mir u našim zemljama, a zadržat će svu državnu vlast u svojim rukama, dok se ne provedu izbori za općejugoslavenski sabor, za konstituantu, koja će konačno urediti našu državu i odlučiti o njezinu obliku tj. da li će biti država Slovenaca Hrvata i Srba monarhija s kraljem ili pak republika, na toj narodnoj konstituenti stvoriti će se temeljni zakoni, po kojima će se naša država razvijati i upravljati u budućnosti.⁷¹

U *Okružnici* se kaže da je vrhovno Narodno vijeće izabralo privremenu upravu za Bosnu i Hercegovinu i posebni Glavni odbor Narodnoga vijeća u Sarajevu koji je imenovao Narodnu vladu da vodi poslove zemaljske uprave u tome prijelaznom razdoblju. Nadbiskup Stadler ističe da je Narodno vijeće vrhovna vlast čije se odluke moraju poštovati. Poziva svećenike da ulože veće napore u tim teškim danima te osobito ističe da se svi trebaju držati reda i zakona. Od svećenika posebno traži da se ne nađe nijedan katolik koji bi dirao tuđu imovinu ili osobnu slobodu te da zbog novonastale situacije narodu protumače što se događa u državi: „U neka mjesta naše nadbiskupije dolazi u zadnje vrijeme srpska vojska. Neka se narod od toga ne plaši. Rastumačiti mu treba, da nije to ni kakva okupacija, već da su došle srpske čete na molbu naših oblasti, da zapriječe pljačkanja, i druga bezakonja, što su se u nekim mjestima događala.“⁷² Ipak na terenu su se događali veliki progoni Hrvata na području istočne Hercegovine te području Banja Luke. Krajem rata dio hrvatskih političara u Bosni i Hercegovini, a s njima i dio svećenstva, nastoji se dodvoriti Srbima kako bi se nakon rata ublažila represija srpskoga pučanstva prema Hrvatima i muslimanima.⁷³ Unatoč takvu stavu hrvatskih političara i crkvenih velikodostojnika uslijedila je

⁷¹ „Okružnica nadbiskupskog ordinarijata“, u: *Vrhbosna*, 22, 23 i 24, Sarajevo, 1918., str. 274.

⁷² „Okružnica nadbiskupskog ordinarijata“, u: *Vrhbosna*, 22, 23 i 24, str. 275.

⁷³ AHFPM, SP, sv. 50, 1918., f. 202-206.

srpska odmazda prema Hrvatima, posebice tamo gdje su Hrvati bili manjina, i to prije nego što je stvorena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. U nevesinjsko-me kotaru posebice se s Hrvatima katoličke vjere iznimno okrutno postupalo.⁷⁴

Nadbiskup u *Okružnici* od 12. studenoga 1918. godine opominje svećenike da će se uskoro održati izbori koji su bitni za naš narod i Crkvu te da treba narod uputiti u sve što se odnosi na pripreme za izbore i što se može ostvariti na tim izborima.⁷⁵ Nadbiskup Stadler umro je 8. prosinca 1918. godine, a s njime su nestale i njegove ideje o rješavanju položaja Hrvata i pitanja statusa Bosne i Hercegovine u novoj državi.⁷⁶ Političke strukture, kao i Katolička Crkva, počele su se prilagođavati novonastaloj situaciji. Uslijedila je *Okružnica* hrvatskih biskupa o narodnome ujedinjenju, u kojoj se, uz ostalo, kaže: „Crkva i propovjedaonica nije i ne smije biti mjesto za politiziranje. Zato najstrože i pod osobnu odgovornost svakoga pojedinog svećenika zabranjujemo u crkvi govoriti o politici.“⁷⁷ Iako je tijekom rata bio zabranjen rad političkih stranaka, ipak se pred sam njegov kraj politička aktivnost znatno pojačala. Nakon što je rat završen, Središnji odbor HNZ-a sastao se nakon četiri i pol godine stanke na zasjedanje 28. i 29. studenoga 1918. godine u prostorijama Hrvatskoga potpornog društva *Napredak*. Zaključeno je da se uspostave mjesni i okružni odbori HNZ-a s ciljem bolje organizacije i pomoći svomu članstvu i narodu u teškim vremenima koja su uslijedila po završetku rata.⁷⁸ Pred kraj rata stanje u Bosni i Hercegovini nimalo nije obećavalo da će se riješiti hrvatsko pitanje, odnosno da će se Bosna i Hercegovina othrvati srpskim pretenzijama. Srpska Vlada provodila je tajnu akciju pripajanja Bosne i Hercegovine Srbiji kako bi izbjegla sukobljavanje s hrvatskim političarima u Bosni i Hercegovini koji su bili na dužnostima u Narodnoj vladi u Sarajevu. Posljedice te tajne političke akcije vidljive su kroz odluke pojedinih mjesnih vijeća koja su samostalno donosila odluke i proglašavala pripajanje Srbiji. To se događalo na prostorima Bosne i Hercegovine prije i poslije *Prvoprosinačkoga akta*.⁷⁹ Srpskoj vladi išle su u

⁷⁴ AHFPM, SP, sv. 48, 1917., f. 222.

⁷⁵ „Okružnica nadbiskupskog ordinarijata“, u: *Vrhbosna*, 22, 23 i 24, str. 275.

⁷⁶ *Vrhbosna*, 22, 23 i 24, Sarajevo, 1918., str. 291.

⁷⁷ *Vrhbosna*, 22, 23 i 24, Sarajevo, 1918., str. 294.

⁷⁸ „Saopćenje Središnjeg odbora HNZ-a“, u: *Hrvatska narodna zajednica*, 10, 11 i 12, listopada, prosinca i studenoga 1918., str. 117.

⁷⁹ Neda Engesfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Privremeno narodno predstavništvo*, Globus, 1989., str. 15-16.

korist i odluke Narodnoga vijeća iz Zagreba u kojima se traži pomoć Srbije u zavođenju reda na prostorima Države SHS. Izaslanstvo Narodnoga vijeća SHS koje je doputovalo u Beograd saznalo je da su se već 6. studenoga 1918. godine srpske čete počele prebacivati preko Dunava, Save i Drine, odnosno da napreduju u Vojvodinu i Bosnu i Hercegovinu, zemlje koje je srpska strana smatrala srpskim. Kako bi se umirili hrvatski izaslanici, rečeno im je da srpska vojska neće ulaziti u hrvatske i slavonske krajeve ako to Narodno vijeće izričito ne zatraži. Na terenu su se stvari odvijale na potpuno drukčiji način. Vojvoda Mišić je 8. studenoga 1918. godine izdao naređenje svojim zapovjednicima da što dublje prodru na prostore koji bi trebali činiti prostore buduće države bez obzira na pregovore s izaslanicima Narodnoga vijeća SHS.⁸⁰ U prilog srpskoj politici radili su dijelovi dalmatinske i bosanskohercegovačke vlasti. Dalmatinska vlada već 20. studenoga 1918. godine traži da se bez odugovlačenja provede ujedinjenje Srbije, Crne Gore i prostora Države SHS. Taj prijedlog podržala je Vlada u Sarajevu. Obje vlade šalju upozorenje Narodnomu vijeću SHS-a da će, ako se bude odugovlačilo s ujedinjenjem sa Srbijom, to one same provesti.⁸¹

Tijek Prvoga svjetskog rata kod nadbiskupa Stadlera probudio je bojazan za Hrvatsku, odnosno hrvatsko ujedinjenje i za očuvanje hrvatstva u Bosni i Hercegovini. Predosjećao je da će za hrvatstvo nastupiti teški dani ako se Italija umiješa u Prvi svjetski rat na strani Antante i ako dođe do pobjede njezinih saveznika, a da se u međuvremenu ne riješi hrvatsko pitanje u Monarhiji. U hrvatskome političkom korpusu postojale su dvije struje, jedna hrvatska, a druga jugoslavenska, tako da je ideja stvaranja nove Jugoslavije čisto hrvatska politička misao.⁸² Hrvatski su političari u Bosni i Hercegovini bili razjedinjeni glede pitanja ujedinjavanja hrvatskih zemalja, hoće li ići s muslimanima u taj projekt ili bez njih. Hrvatima je, prema Okeyevu⁸³ mišljenju, najveću promjenu donio vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler. U tome je razdoblju kod svećenstva postao izraženiji nacionalni osjećaj, kao reakcija na pokret ideje Velike Srbije u Beogradu.⁸⁴ Strossmayer je izrazio sklonost prema nadbiskupu Stadleru nakon

⁸⁰ *Isto*, str. 17-18.

⁸¹ *Isto*, str. 24-25.

⁸² „Jugoslavija ili Hrvatska“, u: *Hrvatska zajednica*, 36, Sarajevo, 9. srpnja 1914., str. 1.

⁸³ Robert Okey, engleski je povjesničar i autor knjige *Kroćenje balkanskog nacionalizama i habsburška civilizacijska misija u Bosni*.

⁸⁴ Zlatko Kudelić, „Nova analiza austrougarskog razdoblja bosanskohercegovačke povijesti u knjizi ‘Kroćenje balkanskog nacionalizma i habsburška civilizacijska misija u Bosni’“, u: *Croatica Chri-*

što je izgubio iluzije o Srbima kao političkome narodu s kojim će se ujediniti i ostali južni Slaveni.⁸⁵ Okey smatra da je Stadler kažnjen zbog nefleksibilnosti koja je omogućila njegovim neprijateljima da povedu protiv njega vrlo oštru kampanju svim sredstvima.⁸⁶ U toj kampanji protiv nadbiskupa koristio se i dio svećenstva Katoličke Crkve koji se protivio njegovim nastojanjima. Nadbiskup Stadler smatrao je da će ujedinjenjem hrvatskih zemalja Hrvati riješiti svoje pitanje u okrilju Monarhije dajući bezrezervnu podršku austrijskim krugovima. Zbog svojih stavova postao je neprijatelj Mađara i južnoslavenstva, Hrvatsko-srpske koalicije.

Stadlerova politička opcija pozdravila je osnivanje Narodnoga vijeća Slovenaca Hrvata i Srba, kao da je vidjela da se projekt spašavanja Monarhije na trijalističkome načelu neće ostvariti. General Sarkotić je 1. studenoga 1918. godine predao vlast Narodnoj vladi za Bosnu i Hercegovinu koju je imenovalo Narodno vijeće.⁸⁷ Organizacija Narodnoga vijeća u Bosni i Hercegovini službeno je postojala i funkcionirala od 1. studenoga do 31. prosinca 1918. godine. Narodna vlada za Bosnu i Hercegovinu prestala je pravno postojati 6. siječnja 1919. godine.⁸⁸

Zaključak

U hrvatskome političkom korpusu u Bosni i Hercegovini tijekom Prvoga svjetskog rata postojale su dvije koncepcije rješavanja hrvatskoga pitanja i budućega statusa Bosne i Hercegovine, jedna hrvatska, a druga jugoslavenska. Na slabljenju hrvatske ideje o priključenju Bosne i Hercegovine Hrvatskoj radile su mađarska i srpska politika uz veliku pomoć pojedinih hrvatskih političara iz Zagreba, koji su zagovarali koncept ujedinjenja južnoslavenskih naroda. Nadbiskup Stadler ostao je do kraja vjeran ideji priključenja Bosne i Hercegovine Hrvatskoj smatrajući to jedinom povoljnom opcijom za Hrvate i za budući status Bosne i Hercegovine. Oštro se protivio ujedinjenju sa Srbijom zbog opasnosti

stiana Periodica, Institut za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 66, 2011., str. 124-125.

⁸⁵ *Isto*, str. 125.

⁸⁶ *Isto*, str. 134.

⁸⁷ H. Kapidžić, *n. dj.*, str. 258.

⁸⁸ N. Engesfeld, *n. dj.*, str. 64.

da će s vremenom u Bosni i Hercegovini doći do teškoga stanja kada su u pitanju hrvatski interesi. Kao i Stadler, i general Sarkotić iznio je svoje stavove o odnosima na prostoru Bosne i Hercegovine austrijskomu caru i hrvatsko-ugar-skomu kralju Karlu IV., posebice između Hrvata i Srba, ističući različitost kulture i mentaliteta tih dvaju naroda te ustvrdivši da je njihovo zajedništvo nemoguće, ali ako se to pak dogodi, da će biti na štetu Hrvata. Završetak Prvoga svjetskog rata hrvatski političari u Bosni i Hercegovini dočekali su potpuno razjedinjeni, što je išlo u korist srpskoj politici kada je bilo pitanje uređenja nove države. Hrvati u Bosni Hercegovini nisu mogli očekivati ni podršku od političkoga Zagreba zbog nejedinstva koje je vladalo i u Hrvatskoj po pitanju stvaranja nove države. Završetkom Prvoga svjetskog rata, odnosno raspadom Monarhije, prestala su nastojanja hrvatskih političara okupljenih oko nadbiskupa Stadlera da riješe hrvatsko pitanje i status Bosne i Hercegovine u okviru Austro-Ugarske. Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini okreće se politici Zagreba kako bi Hrvati u Bosni i Hercegovini, a samim time i Bosna i Hercegovina, dobili što povoljniji položaj u novoj državi.